

הרב אריאל אפרים אהרונטוב

בני ברק י"ז

בדק הבית ליורה דעה מכתב יד?

בשנת תשס"ז יצאו לאור מחדש ספרי 'ארבעה טורים' על ידי 'מכון המאור'. מדובר כמובן במור ובמפרשיו עם 'בית יוסף' ו'בדק הבית'. בכרך המבוא והמפתחות* (להלן: מבוא) נמנע כי הגיע לידי המערכת כתב יד המכיל הגהות חדשות מאת מרן לספר בדק הבית חלק יורה דעה. כך נכתב שם (הערות השוליים שבקטע הבא הינן במקור):

ע"ה הגליון של טור יו"ד מדפוס ראשון (ויניציאה שי"א) וטור יו"ד מדפוס שני (ויניציאה שכ"ד), אשר התגלגלו בסיעתא דשמיא מופלאה לידי המערכת, הועתקו הגהות רבות ממרן הב"י, חלקן כבר נדפס בספר בדק הבית², וחלקן הגדול רואה כאן לראשונה אור עולם³. הגהות אלו זוהו בודאות כהגהותיו של מרן הבית יוסף לספרו ואושרו על ידי גדולי דורנו.

כפי שרואים אנו, בכרכים אלו 'הועתקו הגהות רבות ממרן הב"י', ולא מדובר בעצם כתב ידו של מרן. כפי שצוין בהערה⁴, מדובר בשני מעתיקים שהעתיקו את ההגהות על שני הכרכים. בהמשך המבוא שם⁵, הורחב מעט יותר בתיאור עבודתם של שני המעתיקים, ואף ננקב שמו של אחד מהם – ר' אברהם אסכנדרני. לא ברור אם כן מדוע רבני דורנו – נתניי ההסכמות לטור המאור – הבינו שמדובר בכתב ידו של מרן⁶.

ממרת מאמר זה לבחון את הקביעה כי 'הגהות אלו זוהו בודאות כהגהותיו של מרן הבית יוסף לספרו', ולהטיל בה ספק רב. אדרבה, נראה כי רבות מן ההגהות האלו אינן פרי עטו של מרן. וגם לגבי חלק מן ההגהות, שלכאורה היה מקום להנחה שייתכן והן מעשי ידיו של מרן, סביר יותר שאין הדבר כן, וכולן מרועה אחד ניתנו – מגיה תלמיד חכם אנונימי, ששיכלל את ספר טור ובית יוסף (יורה דעה) שהיה ברשותו על ידי הגהות והוספות שונות ומגוונות.

א. הקדמה ללומד, עמ' 27.

ב. ביניהן כאלה שצויין עליהן בפירושו 'בדק הבית', וכאלה שנכתבו בלא ציון המקור.

ג. שני כרכי יו"ד בידי המערכת. בראשון נכתבו ההגהות על הסדר רק עד סימן קיא, ועל גליון של הכרך השני נמצאו ההגהות מסימן קיא עד סוף יו"ד. כתב יד זה (האחרון) נקרא להלן כתב יד ב'.

ד. לעיל הערה 3.

ה. עמ' 30.

ו. ההסכמות מופיעות בתחילת כרך המבוא (ללא מיספור עמודים).

א. תיאור כללי של ההגהות

בבואי לדון בהגהות אלו, היה מן הראוי שאעיין בכרכים המדוברים עצמם, על מנת להתרשם מן הממצאים מקרוב. אולם לא נמצאו צילומים מכרכים אלו במכון לתצלומי כתבי יד, ופניותיי למכון המאור לאפשר לי לעיין בכרכים, או בצילומים משל מכון המאור, נענו בשלילה. על כן אאלץ להסתפק בתיאורים שבדברי המוציאים לאור, ובנדפס לפנינו בטור המאור. להלן תמונה כללית העולה מן הדברים.

ההגהות מתחלקות לשניים: הגהות על הטור והגהות על הבית יוסף.

ההגהות על הטור מתחלקות גם כן לשני סוגים. סוג אחד, תיקוני לשונות הטור (תיקונים אלו הוצגו בתוך רצף לשון הטור, בגופן וילנה המיועד להצגת 'בדק הבית מכת"י', כמצוין ב'מקראה' שבראשי כרכי יורה דעה). כבר כאן אעיר שלא ברורה לי הקביעה הוורדית שתיוקנים אלו הינם מעשי ידיו של מרן, ולא מוצאתי התייחסות לכך במבוא.

סוג נוסף של הגהות על הטור תואר במבוא¹:

גם על הטור נוספו קטעים בכת"י, חלקם תחת הכותרת 'מצאתי כתוב', וחלקם מתשובות הגאונים שדרכו של הב"י להעתיקם. אמנם אין בידינו ראיה ברורה מהו מקורן של ההערות, שכן אין מדובר בביאורים והגהות אלא בהוספות וחיידושים, אך מאחר שיתכן שיצאו מתחת ידו של מרן הב"י, קבענו גם להם מקום של כבוד בהערות תחת הציון 'גליון כת"י'.

הידיעה ש'אין בידינו ראיה ברורה מהו מקורן של ההערות' חשובה לדיון באופן כללי, והיא גם מחזקת את הערתי שלעיל: מניין אם כן הוורדאות שההגהות העוסקות בתיקוני לשונות הטור הינן אכן מאת מרן?

כעת נפנה לתיאור ההגהות על הבית יוסף. הגהות כתב יד אלו שבגליונות הבית יוסף בשני הכרכים מורכבות מחמישה סוגים:

(א) העתקת ההערות, התיקונים וההוספות שבבדק הבית הנדפס, אולם הרבה פעמים בשינויי לשון מהנדפס. וכן שינויים בקביעת מקום ההערה מכפי המופיע בנדפס².

(ב) תיקוני לשונותיו של הבית יוסף, במקומות שיש בהם טעויות סופר מוכחות. טעויות שכבר עמדו עליהן המגיהים והמדפיסים במרוצת השנים, ותיקנו בשתיקה, או בהערה, או בסוגריים עגולים ומרובעים³. בכלל זה, גם שיפורי ושינויי לשונותיו של הבית

ז. עמ' 30, פסקה 'גם על הטור'.

ח. ראה מבוא עמ' 28, פסקאות 'גם אותם'–'כמו כן'; עמ' 29, פסקה 'בכתב יד ב'.

ט. הערות כאלו פוזרות לכל אורך הב"י י"ד.

יוסף במקומות שאינם נצרכים כל כך. עוד בכלל זה, הוספות שונות בתוך שטף לשון הבית יוסף²⁰.

(ג) השלמות של לשונות הראשונים שהובאו בבית יוסף, אם במקומות שנשמטו כמה מילים מחמת טעות סופר, או מחמת טעות הדומות, וההבנה נקמעה, הרי שבהגהות כתב היד הושלם החסר. בכלל זה, גם הרבה השלמות של קיצורים שניכר שנעשו על ידי הבית יוסף בכוונה, שהשמיט קטעים לא נצרכים, או שורות שאינן נחוצות להבנה, אבל בהגהות כתב היד הושלמו הרבה קיצורים כאלו, והקטעים או השורות המושמטים הועתקו בגיליונות במקומם²¹.

(ד) הבאת קטעים רבים מדברי ראשונים ואחרונים, כגון: רבנו יהונתן, מאירי, ר' יוסף טאיטצאק, ר' יעקב קאשטרו, מהרש"ל, ב"ח ועוד רבים²².

(ה) הערות תוכן שונות מאת מעתיק ההגהות, ובכלל זה גם תיקוני לשונות משלו²³.

ההגהות המתוארות בסעיפים ד, ה, שבוודאי אינן מאת מרן, הובאו בהערות השוליים תחת הציון 'גליון כ"א'. אבל ההגהות המתוארות בסעיפים א-ג, נטען במבוא שבאופן עקרוני מתברר שהן מאת מרן (ראה להלן), והן הובאו בתוך רצף לשון הבית יוסף בגופן המיוחד לכך – וילנה. אבל גם לגבי אלו, נטען²⁴: 'כל הערה שאין ודאות שיצאה מתחת ידי הב"י, העברנוה לשולי הגליון תחת הציון הנ"ל (=גליון כ"א)', ובתוך דברי הב"י הוכנסו רק אותן הערות שלגביהן וידאנו עד מקום שידינו מגעת שאכן יצאו מתחת ידו של מרן הבית יוסף²⁵.

בנוגע לזיהוי בעל ההגהות, נטען במבוא²⁶: 'ההוכחה העיקרית למקורות של ההגהות היא מתוכנם'. על פי עיקרון זה, הובאו דוגמאות וצינונים רבים המבררים – לדעת הכותב – שסגנון ההגהות, התוכן והצורה שלהן, מעידים שהם פרי עטמו של המחבר עצמו ולא של מאן דהו חיצוני, וכפי שניתן לכאורה להתרשם מתיקוני ושיפורי לשונות, וכן מהשלמות דברי ראשונים, ומהוספות בתוך שטף לשון הבית יוסף, שכל אלו נראים כמעשי ידיו של מחבר העושה בספרו כבתוך שלו, ולא של מישהו אחר.

י. ראה דוגמה להלן ליד הערה 20.

יא. ראה מבוא עמ' 28, פסקה 'עוד הוספות'.

יב. כל האמור בסעיף זה יידון בהרחבה להלן, עם דוגמאות.

יג. ראה מבוא עמ' 30, פסקאות 'מעתיק ההגהות' – 'מלבד העתקת'.

יד. ראה: ס' צח עמ' רנד הערה 3; שם עמ' רנח הערה 2; ס' קיג עמ' יא הערה 2; שם עמ' טו הערה 7; ס' קטו עמ' כא הערה 2; שם עמ' כד הערה 2.

טז. עמ' 30, פסקה 'גם על הטור'.

טז. עמ' 27.

אולם כאן עליי להעיר שהמתודה לא לגמרי ברורה לי. ראה בטור סימן ע"י, שם הובאה מחלוקת רש"י ורשב"ם, וכתב הטור שמסקנת אביו הרא"ש כרשב"ם. הבית יוסף על אתר^י הביא את דברי הרא"ש (שבין היתר תירץ את שיטת רש"י), והעיר שאין הכרע מדבריו שמסקנתו כרשב"ם, והוסיף: 'ואי איכא למידק דדבריו נוטים לאחת מהנה, לסברת רש"י הוא דאיכא למימר דנוטים, שהרי כתב ונראה דלא נאסור מן הדגים אלא כדי קליפה, ואי כרשב"ם ס"ל ה"ל למימר דלא נאסור מן הדגים והעופות...'. על נימוקו של הבית יוסף 'שהרי כתב...', צוין בהערות שוליים על אתר^י: 'בגליונות מכת"י הוסף כאן: שהרי תירץ לשון רש"י, ועוד שהרי כתב וכו"'. הרי כאן לפנינו הוספת נימוק בתוך שטף לשון הבית יוסף: 'שהרי תירץ לשון רש"י', ממש כמו יתר ההוספות שבתוך שטף לשון הבית יוסף, שנקבעו בהוצאה זו בתוך דברי הבית יוסף בגופן המיוחד כהנהגה שיצאה מתחת ידו של הבית יוסף, ואילו במקרה זה משום מה ההוספה הובאה רק בהערות השוליים תחת הציון 'גליונות מכת"י' – כהנהגה מסופקת האם יצאה מתחת ידו של הבית יוסף. ההבדל בין המקרים אינו ברור לי.

ב. לכאורה יש מקום לזיהוי

כאמור 'ההוכחה העיקרית למקוריותם של ההגהות היא מתוכנם'. לכאורה בהתבוננות מצומצמת על הגהות מסוימות, היה מקום להתרשמות שהן מעשי ידי מרן המחבר. להלן דוגמה.

בבית יוסף סוף סימן כט, נאמר: 'והרשב"א לא נראה לו להכניסם בכלל חסרה וניטלה, ותפס מימרא דעולא דח' מריפות הן...'. בהגהת כתב היד^י שונתה מילה אחת: 'והרשב"א לא נראה לו להכניסם בכלל חסרה וניטלה, והביא מימרא דעולא דח' מריפות הן...'. מדובר בשיפור לשון קל מאוד, עד בלתי נצרך, ולא ברור מי יודקק לדבר כזה. לכאורה היה ניתן להסיק מכאן שהמתקן הוא המחבר עצמו, העשוי לתקן את ספרו גם ביפויי לשון קלים. אולם ככל שהמבט על הגהות אלו ילך ויתרחב, תאבד אפשרות זו. ראה להלן.

דבר נוסף נטען במבוא כ"א:

זאת ועוד, בסימן קיט מעתיק הב"י את תשובת הרשב"א, ומעתיק הכת"י מעיר על דבריו: 'בספר תשובות הרשב"א שהיו לרב המחבר ז"ל, כתוב בגליון על אומרו "שאינו מאמין" וז"ל: דין הקראין'. הנה מעיד המעתיק על עצמו שהיה לפניו ספר תשובות הרשב"א

יז. הוצאת המאור עמ' צא-צד.

יח. עמ' צב.

יט. מס' 4.

כ. בטור המאור עמ' קב.

כא. עמ' 28, פסקה 'זאת ועוד'.

הפרטי של מרן הב"י עם הנהגותיו של מרן על ספר זה, דבר המ[צ]ביע על כך שאותו מעתיק היה מצוי בבית מרן, וראה גליונות ספריו והעתיק מהם.

זהו אכן ממצא מעניין, שביד כותב ההגהות היה טופס תשובות הרשב"א של מרן, והוא מוסר את הערת הגיליון שמרן רשם שם ליד תשובה אחת. לכאורה מכאן היה אכן מקום להקיש שאותו מעתיק שאב גליונות נוספים מספריו של מרן. אולם כאמור לאחר בחינה רחבה יותר של ההגהות, כדלהלן, יתברר שאינן מאת מרן. יש אפוא להסיק שראיית טופס תשובות הרשב"א של מרן על ידי המגיה היתה מקרה מיוחד.

מענה נוספת מעין המענה שלעיל נמענה במבוא, אך אין להסכים עמה, ראה בפסקה הבאה.

ג. מעתיק ההגהות ר' אברהם אסכנדרני

כמתואר במבוא³²: 'מעתיק ההגהות שבכת"י הראשון הנ"ל³³ חתום בשער הספר ושמו רבי אברהם סכנדרני, ואף על הערה אחת משלו חתם בראשי תיבות: "דברי הצעיר א"ס"... רבי אברהם התגורר במצרים והיה בן דורו של מהר"י קשטרו (מהריק"ש) שביקר אצל הב"י בצפת'. על פי זה נטען בהערת השוליים על אתר³⁴:

רגלים לדבר שהר"א איסכנדרני נתלזה לרבו מהריק"ש בעת שעלה לארץ ישראל ונתאכסן בבית מרן הבית יוסף, כמתואר בשם הגדולים (מערכת גדולים, י, רנט), ושם נגלו לו אוצרותיו של מרן, ונתאפשר לו להעתיק את ההגהות מגליונות הטור של הב"י לגליון הטור שלו.

אולם הסברה שר' אברהם אסכנדרני היה תלמידו של ר' יעקב קשטרו נדחתה זה מכבר על פי כמה ראיות³⁵, ואחת מהן על פי תיאורו של ר' דוד קונפורטי, שלמד במצרים בישיבתו של ר' אברהם אסכנדרני, והוא מוסר על אודות ר' אברהם את הדברים הבאים³⁶:

ובזמן שהוא היה במצרים ר' אברהם סכנדרני, רב מובהק ופסקן גדול וזקן מופלג... והיה תלמיד הרב אברהם מונסון, והיה לו ישיבה בביתו בכל בוקר ובוקר, ואני הכותב למדתי בביתו בישיבתו קרוב לשנה אחת בשנת הת"ה ליצירה...

ר' אברהם אסכנדרני היה אפוא תלמידו של ר' אברהם מונסון ולא של ר' יעקב קשטרו, ואין מקום להשערה שהוא נתלווה לר' יעקב קשטרו בעת ביקורו בביתו של מרן, וכאילו 'שם נגלו לו אוצרותיו של מרן' והוא העתיק מגליונותיו.

כב. עמ' 30, פסקה 'מעתיק ההגהות'.

כג. הכוונה לכרך הראשון הנ"ל הערה 3.

כד. מס' 223.

כה. ראה: ר' רפאל אהרן בן שמעון, טוב מצרים, מערכת א, אות יב (ערך ר' אברהם סכנדרני).

כו. ר' דוד קונפורטי, קורא הדורות, מודיעין עילית תשס"ח (אהב"ש), עמ' קעה.

להלן אטען שההגהות המדוברות אינן מאת מרן. אם כן שמא הן מאת ר' אברהם אסכנדרני עצמו? אולם לפי האמור במבוא^י, מתקבל הרושם שדרכו של ר' אברהם להודיע בנוף מדבר כאשר הוא בעל ההגהה הספציפית. על כן יש להסיק שככל הנראה מדובר במגיה אנונימי שר' אברהם העתיק את הגהותיו לספרו, עם הוספות משלו. העניין יוסיף להתבאר בהמשך.

ד. דחיית הזיהוי

נחזור למענה ש'ההוכחה העיקרית למקוריותם של ההגהות היא מתוכנם'. כאמור לעיל, התבוננות מצומצמת על כמה מן ההגהות הללו נותנת מקום להתרשמות זו. אולם מאידך, בהתבוננות מקיפה ורחבה יותר הזיהוי הולך ומתערער, עד שדומה שבסופו של דבר הוא נדחה לגמרי.

ע המענה הנזכרת ש'ההוכחה העיקרית למקוריותם של ההגהות היא מתוכנם', צוינו במבוא חמש דוגמאות, בהן נטען כי על פי סגנון ההגהות ותוכנן יש ללמוד שהן מאת מרן המחבר. אולם אחר עיון מדוקדק בכל הדוגמאות הללו, התרשמתי כי אדרבה שלוש מהן הן בבחינת ראיה לסתור, והשתיים הנוספות אינן מוכיחות דבר. להלן פירוט על פי סדר חמשת הדוגמאות שבמבוא.

(א) בתחילת סימן קיט"ב, העתיק הבית יוסף שני קטעים מדברי הרמב"ם, ולאחר מכן כתב לבארם על פי דברי המגיד משנה על אתר: 'וכתב הרב המגיד שטעמו של הרמב"ם... עכ"ל'. ושוב הוסיף הבית יוסף: 'ומה שכתב (=הרמב"ם) שהחלב לוקחין אותו מכל ישראל בכל מקום'. וכאן נקטעו הדברים, ומיד לאחר מכן מופיע דיבור המתחיל חדש מדברי הטור. והנה, נטען במבוא, בהגהות שבכתב היד הושלם החסר, וכחמש לצייטוט השני מדברי הרמב"ם, המקוטע, נאמר: 'כתב הה"מ ז"ל שזה למד רבינו משה ז"ל ממה שלא נזכר שם... עכ"ל'. על פי זה נטען במבוא: 'הנה זכינו לאורו של הד"ה החסר והחזרנו עטרה ליושנה'.

אולם לא ברור כיצד הגהה זו מוכיחה שהיא השלמת מרן המחבר דווקא. הרי הציטוט בבית יוסף מקוטע לעין כל, וכל לומד עשוי לעיין במקור – דברי המגיד משנה, ולהשלים בגיליון את החסר. יתרה מזו, סגנון ההגהה אינו מתאים למרן: 'כתב הה"מ ז"ל שזה למד רבינו משה ז"ל...'. בדרך כלל מרן אינו רגיל להצמיד את הכינוי 'ז"ל' לשמותיהם של הראשונים אותם הוא מצטט, וגם הרמב"ם אף פעם אינו מכונה אצלו 'רבינו משה', אלא או 'הרמב"ם' (בבית יוסף ובכרך הבית) או 'רבינו' (בכסף משנה). ואילו בהגהה זו הכינוי 'ז"ל' מופיע פעמיים, בסמוך לאזכור שמותיהם של הרמב"ם והרב המגיד, וגם הרמב"ם מכונה

כו. עמ' 28, פסקה 'מלבד כל זאת'.

כח. בטור המאור עמ' מב-מג.

באופן משונה 'רבינו משה'. הרי ממש בבית יוסף כאן, בקטע שלפני הציטוט המקומע, הוזכר מרן את הרמב"ם בכינוי 'הרמב"ם' וללא 'ז"ל', וכן את הרב המגיד ללא 'ז"ל': 'כתב הרמב"ם בפרק יא מהלכות מאכלות אסורות... וכתב הרב המגיד שטעמו של הרמב"ם שמה שאמרו...'. ומה פתאום בקטע הבא אחריו, אותו כאילו השלים בהגהה, הוא יכתוב לפתע בסגנון שונה. ההתרשמות היא כי דוגמה זו הינה ראייה לסתור.

בדרך זו יש להוסיף, כי הצמדת הכינוי 'ז"ל' לשמותיהם של הראשונים מצויה בתדירות גבוהה בהגהות אלו¹, בניגוד לדרכו של הבית יוסף שזה פחות מצוי בסגנונו. וזה הולך ומחזק את הרושם שאין הגהות אלו מאת מרן.

(ב) במבוא נמען:

בסימן לה כותב הב"י: 'ודע דלכאורה היה נראה, ובכת"י מוסיף: 'דלכאורה היה נראה'. בסימן קה כותב הב"י: 'נ"ל שכתב כן, בכת"י מתקן: 'ולכאורה נראה לומר שכתב כן. ובאותו סימן: 'נראה שטעמו', ובכת"י: 'ולכאורה היה נראה שטעמו'. שינויים אלו מוכיחים מעל לכל ספק שמקור ההגהות שבכת"י הוא מגליון הטור של מרן הב"י עצמו, שכן רק המחבר יכול להפוך דבר שנכתב כקביעה ודאית להצעה מסופקת.

אולם גם במקרה זה ההתרשמות היא שזו ראייה לסתור. הקטע המדובר מהבית יוסף סימן קה², כפי איך שהוא מופיע לפנינו בנדפס, הוא קטע בעייתי מאוד, ויש בו כמה כפילויות וקשיים. וכבר עמד על כך בספר כנסת הגדולה³:

עכ"פ יתור לשון יש כאן, דהא מעיקרא בסגנון של קושיתו קשיא ליה דאי בכלי שני אפילו יד סולדת בו אינו מבשל, וא"כ מה תירץ לזה שחזר להקשות אלא דא"כ יש לתמוה וכו', זהו מה שהקשה בתחלה. ועל כרחק לומר דמה שכתב למעלה ואי בכלי שני הוא מיותר, דמעיקרא לא קשיא ליה אלא מכלי ראשון דזהו בישול בעצמו, ותירץ ג"ל ובתירוץ זה כלל ג"כ כלי שני, ועל מה שכלל כלי שני הוקשה לו דכלי שני אינו מבשל כדכתבו התוס', ומה שכתב למעלה ודוחק הוא לומר כן כאן הוא מקומו.

גם בחידושי הגהות על אתר, תמה:

דברים אלו מחוסרי הבנה, שהרי בתחלה התחיל להקשות מתוספות פרק כירה ומטור אורח חיים, וא"כ מאי תירץ בזה דמיירי בכלי שני וחזר להקשות קושיתו הראשונה.

בט. להלן דוגמאות. סי' סא עמ' ז: 'עכ"ל הר"ן ז"ל'; שם עמ' יד: 'וסבירא ליה להרמב"ם ז"ל...'; שם עמ' טו: 'עכ"ל רש"י ז"ל'; סי' לה עמ' קעג: 'דהתוס' והרא"ש ז"ל כתבו...'; שם עמ' קעד: 'עכ"ל הר"ן ז"ל, וכתב עוד הר"ן ז"ל... ומשמע לי דודאי הוא דלדעת הר"ף והרמב"ם ז"ל...'; סי' קי עמ' שכז: 'עכ"ל הר"ן ז"ל'.

ל. בטור המאור עמ' רצד-רצה.

לא. הגהות ב"י אות י.

ומצאתי בכנה"ג שכתב שיש כאן יתור לשון, וצ"ל דבתחילת קושייתו לא הקשה רק מכלי ראשון, וכל זה מן ואי בכלי שני עד סימן שי"ח הוא מיותר לגמרי, והך ודוחק הוא לחלק וכו' שיך אחר הקושיא השניה אלא דא"כ וכו'.

ועדיין, גם לאחר הצעות התיקונים והמחיקות של החכמים שלעיל, ישנן עוד כפילויות וקשיים בקטע זה שבבית יוסף הנדפס. ראה לדוגמה בציטוט הבא מהבית יוסף שם, כיצד מועתקות בלשונו, פעם אחר פעם, כמה שורות מהתוספות בשבת, דבר שאינו סביר בעליל, ולכל היותר היה לו לבית יוסף לציין בפעם השנייה 'וכמו שכתבו התוספות בפרק כירה הנ"ל', ולא לחזור ולכתוב עוד פעם מחדש את כל לשון התוספות. להלן הקטע: **אלא** דא"כ יש לתמוה עליו שהרי כתבו התוס' בפרק כירה, אהא דמסיק כלי שני אינו מבשל, דכלי ראשון מתוך שעמד על האור דפנותיו חמין ומחזיק חומו זמן מרובה, ולכך נתנו בו שיעור דכל זמן שהיד נכוית בו אסור, אבל כלי שני אע"ג דיד סולדת בו מותר שאין דפנותיו חמין אלא הולך ומתקרר, ע"כ. נראה בהדיא דס"ל... אלא אע"פ שפסקו רתיחותיו ואינו על האור כל זמן שהיד סולדת בו הוא מבשל, וכמו שכתבו התוספות בפרק כירה, דכלי ראשון מתוך שעמד על האור דפנותיו חמין ומחזיק חומו זמן מרובה, ולפיכך כל זמן שהיד סולדת בו אסור, אבל כלי שני שאין דפנותיו חמין והולך ומתקרר אע"ג דיד סולדת בו אינו מבשל, ע"כ...

מתברר אפוא שכל הקטע הזה בבית יוסף הנדפס הוא בעייתי מאוד, על ידי שנכפלו והתערבבו בו כמה דברים, וקיים צורך לערוך את כולו מחדש באופן מוגה ומתוקן. מעתה, נחזור להגהות שבכתב היד השייכות לקטע זה (ולכאורה נראה לומר שכתב כן במקום צ"ל שכתב כן, וכן 'ולכאורה היה נראה שטעמו' במקום 'נראה שטעמו'), ואמען על כך שאין אלו אלא שיפורי לשון קלים (הנובעים באמת מהקשיים הגדולים שבקטע זה), בעוד שהקשיים הגדולים עצמם עומדים על מקומם ללא כל תיקון או התייחסות. אילו המגיה שבכתב היד היה מרן המחבר עצמו, היינו מצפים שיטפל בקטע זה באופן יסודי, על ידי הסרת הכפילויות והבהרת הדברים מחדש (וכפי שבאמת כך נהג מרן בבדק הבית בכמה מקומות, למחוק קטעים ולתקן) לב. דבר שלא נעשה.

(ג) בבית יוסף סימן צו התבארו דיני לישת עיסה בחלב. לפתע, בתוך העניין שם מופיע קטע חסר פשר, בו הובאו דברי התוספות במקום אחר העוסקים בעניין הכשרת תנור

ל. להלן דוגמאות (צינוי העמודים הם לפי הטור הוצאת 'שירת דבורה' ירושלים תשנ"ג). בדק הבית אורח חיים סי' סו עמ' רפה: 'על כל זה צריך להעביר הקולמוס, וכך צריך לומר...'. בדק הבית יורה דעה סי' קיב עמ' ה: 'על כל זה צריך להעביר הקולמוס'; סי' רכח עמ' תעט: 'צריך להעביר הקולמוס על כל זה, וכן להעביר קולמוס על המשודכת ולכתוב במקומו אשה אחרת עליה'; סי' רלד עמ' תקיז: 'צריך להעביר קולמוס על כל זה'; סי' רסה עמ' קי: 'צריך למחוק מי שיש לו שני בנים... וצריך לומר במקומו ואפילו בדרך ברכה אחרונה...'; סי' שטו עמ' מז: 'צריך להעביר הקולמוס על ומדיהיב טעמא וכו' עד צ"ע, הכל צריך למחוק, ולכתוב במקומו...'.
 1

באופן מסוים, אבל אין לזה שום קשר עם הנושא המדובר, שהוא כאמור דיני לישת עיסה בחלב. הדרישה על אחר שתמה על כך, תירץ, שהבית יוסף בא ללמדנו את אופן הכשרת התנור (לצורך מאכלי בשר) אם נאפתה בו העיסה שנילושה בחלב. במבוא נמען, שגם לפי תירוצו של הדרישה עדיין הקשר אינו מחוור, כי הטעם האמור שם בתוספות בנוגע להכשרת התנור אינו שייך לגבי עיסה שנילושה בחלב. בדפוסים מאוחרים מחקו לגמרי מהבית יוסף את הקטע התמוה.

והנה, בהגהת כתב היד, הועתקו גם המשך דברי התוספות שבעניין הכשרת התנור. על פי זה נמען במבוא: 'ולפי זה באו דברי הבית יוסף על מכונם, דהבית יוסף בא ללמדנו דין מי שאפה את העיסה הנילושה בחלב (כמו שכתב הדרישה), ועל זה כתב דהדין תלוי בטעם האיסור גבי תנור... דלדעת התוספות והמפרשים... אבל לדעת רבנו תם...' (חשוב להדגיש: ההגהה המדוברת רק משלימה את העתק לשון התוספות, ואת כל ההסבר הלמדני ש'על זה כתב דהדין תלוי בטעם האיסור... דלדעת התוספות... אבל לדעת רבנו תם...', כל זה הסבר שמציע כותב המבוא על מנת להבין את ההקשר לשם מה הובאו דברי התוספות הללו כאן). ומכאן מגיע כותב המבוא להוכחה:

ברור ומובן מאליי, שמגיה השולח ידו לתקן בדברי זולתו, עושה זאת בדרך הקצרה ביותר, וקטע ארוך כל כך בודאי נכתב רק על ידי המחבר עצמו, והא ראייה שאף הדרישה שנדחק בדבריו לא ראה לנכון להציע תירוץ בדומה לזה.

אבל הטעון אינו ברור. הרי מדובר בקטע בבית יוסף שהוא בעייתו לעין כל, ואם על ידי השלמת העתק דברי התוספות העניין מתבהר יותר, הרי שכל מגיה אנונימי עשוי לעשות זאת. יתרה מזו, הרי גם לאחר השלמת לשון התוספות שבהגהה, עדיין הקטעים נראים כבלתי קשורים זה לזה. לא ניתנו שום מילות קישור לצורך מה הובא הקטע מהתוספות, ולא הוסבר לאחר מכן כיצד הכשרת התנור שנאפתה בו העיסה שנילושה בחלב תלויה במחלוקת התוספות ורבנו תם (רק כאמור לעיל כותב המבוא סיפק את ההסבר הלמדני על מנת להבהיר את הקשר שבין הקטעים). לא סביר שמחבר המתקן את ספרו, לא יאותת ולו בקצרה לשם מה מובא הקטע הבא, משהו מעין: 'ולעניין הכשר התנור אם אפה בו עיסה זו...', וגם לאחר מכן שיבהיר ולו במילים קצרות את הנפקא מינה שבין שיטת התוספות לבין שיטת רבנו תם. מפאת חסרונות אלו גם במקרה זה ההתרשמות היא שזו ראייה לסתור.

(ד) במבוא נמען:

בסימן קט, בד"ה וא"א הרא"ש ז"ל חילק בזה, כתב הב"י: 'ואפילו מדרבנן לא אצרכוהו שישים כיון דאף אם נתבשל לא יהיב טעמא. וליכא למימר וכו'. בכת"י נוסף לפני 'וליכא למימר: 'והאריך שם, וכתב עוד שלאכול יבש ביבש לא נאסרה תערוכתו הלכך מצי למכילגוהו כולהו חדא'. גם הוספה זו שאינה העתקה מלשון המקור אינה יכולה להיכתב על ידי אחר זולת המחבר עצמו.

מדובר אפוא בהשלמת שורה מלשון הרא"ש, לפניה הוסיף המגיה: 'והאריך שם, וכתב עוד...'. מכאן השתכנע כותב המבוא ש'הוספה זו שאינה העתקה מלשון המקור אינה יכולה להיכתב על ידי אחר זולת המחבר עצמו'. אך לא מצאתי בזה הכרח, ולא נדיר למצוא מגיהים העלולים להוסיף מילות קישור מידי פעם, כפי צורך מקומי.

יתרה מזו, בהגהות כתב היד שם ישנן עוד השלמות על פי לשון הרא"ש בקטע המדובר (המועתק בבית יוסף), כפי שיראה המעיין בבית יוסף שם^ל, שנדפסו עוד השלמות לשונות בגופן המיועד להצגת הגהות אלו שבכתב היד. והנה בהגהות וביאורים שם על אתר^ל, הוער על כך: 'הוספה זו והבאה אחריה השלמת לשון הרא"ש הם, ולא מצאתי בהם נ"מ'. כלומר אריכויות לשון מיותרות. אם כן מה ההיגיון לומר שמרן קיצר תחילה את לשון הרא"ש כאן, ושוב חזר והשלים בהגהות את הלשונות המקוצרות, והלומד לא מוצא שום צורך בהשלמות אלו, ממש כפי שסבר הבית יוסף בתחילה? וכי לא הרבה יותר נוח להסיק שמדובר במגיה אנונימי שאהב להשלים לשונות?

ובדרך זו ממש, ראה עוד באותו סימן שם^ל, שהבית יוסף העתיק את דברי הרא"ש בארוכה, ובאמצע השמים קטע מתוך דברי הרא"ש שלא נצרך לו. אבל בהערות וביאורים על אתר^ל, נאמר: 'בגיליון כתי' הביא השלמת דברי הרא"ש...', והועתק כל הקטע החסר. במקרה זה גם המוציאים לאור הבחינו שהקטע המדובר המופיע בהגהות כתב היד פשוט מיותר, למרות שהוא משלים את דברי הרא"ש, ולא קבעו ההגהה זו כהשלמת לשון הבית יוסף, רק הזכירוה בהערה. וזה מחזק את עמדותי ההולכת ומתגבשת, שמדובר במגיה אנונימי שבחר בהשלמת לשונות גם במקרים שאינם נחוצים.

וראה עוד בהמשך המבוא^ל: 'ישנן הגהות שמתייחסות לדברים שהעתיק הב"י מדברי הראשונים בקיצור, ובהגהה הועתקו דברי הראשונים כלשונם בשלמות. גם כאן יתכן שהב"י ראה שאין די ללומד בלשון המקוצרת ומן הראוי להרחיב את הדברים'.

אולם טוב שהכותב נזהר וכתב 'יתכן', כי מדובר בהשלמת לשונות שהצורך בהן אינו ברור. לכך אחזור ואומר, שכפי ההולך ומתברר נראה שמדובר במגיה אנונימי שדבק בהשלמת לשונות הראשונים במקומות שהבית יוסף קיצר.

לג. עמ' שכ (בטור המאור).

לד. הערה 2.

לה. עמ' שיח ד"ה ומותר לאדם אחד.

לו. הערה 4.

לז. הערה 214.

(ה) במבוא נמען:

בסוף סימן קלח, נשמט קטע שלם מתוך דברי רש"י שהעתיק שם הבית יוסף מחמת טעות הדומות... בכתב יד ב' הושלם הקטע החסר. גם תיקון זה נעשה רק על ידי המחבר שידע שאין מדובר בהשמטה מכוונת לצורך קיצור הלשון (כדרכו של הב"י), אלא בטעות המעתיקים.

אולם אם מדובר בהשמטה הגורמת להפרעה בהבנה (כפי שבדרך כלל קורה בהשמטה מחמת הדומות), הרי כל מגיה עשוי להשלים את החסר בגיליון על פי לשון המקור (במקרה זה רש"י), על מנת לתקן את המקולקל. וגם אם לא מדובר בהשמטה המפריעה להבנה, וכפי התרשמותי שבמקרה זה אכן מדובר בהשמטה מכוונת של הבית יוסף לשם קיצור, הרי כבר התברר לעיל שמגיה זה נהג בהשלמת לשונות גם במקרים לא נחוצים, ואם כן אין מכאן הוכחה שהגהת המחבר היא.

עד כאן בדקתי בעיון את כל חמשת הדוגמאות שהובאו במבוא, שם נמען שהן מהוות הוכחה לכך שהגהות אלו הן פרי עטו של מרן המחבר. כאמור לעיל התרשמותי שרובן ראיות לסתור והיתר אינן מוכיחות דבר. כעת אדרש לטיעונים נוספים שבהמשך המבוא שם.

בהמשך המבוא^{לה} נמען, שגם אותם הגהות ותיקונים שנמצאים כבר בבדק הבית הנדפס, מופיעים בכתב היד במקרים רבים בשינויי לשון, לרוב שינויים קלים, אך:

לעיתים אף מדובר בשינויים גדולים יותר, כגון בסימן קי, שבבדק הבית שבכת"י משלים את לשון הר"ן שקיצר בב"י, בבדק הבית הנדפס כתוב: 'שהיתה מריפה ביניהם שדין קבוע' וכו'. ובבדק הבית כת"י: 'שהיתה מריפה בתוכן דשרי כיון שבשעה שלקח לא היה קבוע דדין קבוע' וכו'.

לדברי הכותב, יש כאן שינוי משמעותי בין בדק הבית הנדפס לבין בדק הבית שבכתב היד (וישם לב שבנוסח כתב היד הורחבה הלשון), ומכאן הוא למד שהתיקון שבכתב היד נעשה על ידי מרן המחבר.

אולם בדיקה במקור מגלה שמדובר בקטע שלם שכולו העתקה מילה במילה מהר"ן, כשבתחילת הקטע ובסופו מרן ציין: 'וכן כתב הר"ן בפרק גיד הנשה... עכ"ל'. והנה בתוך העתקת לשון הר"ן שבבדק הבית הנדפס נשמטה שורה שלמה, וכל קורא מזהה קושי ברור בלשון. בהעתקת הגהה זו שבכתב היד, הושלמה השורה החסרה על פי לשון הר"ן. אבל אין מכאן כל הוכחה שדווקא מרן הוא זה שתקן את הלשון, שכן כאמור מדובר

בהשלמת שורה חסרה מלשון הר"ן, חסרון הקומע לחלומין את ההבנה, וכל מגיה אנונימי שמוחה את הקושי עשוי להשלים את החסר על פי המקור.

עוד נטען בהמשך המבוא^ל, שההוספות שנלקחו מספר בדק הבית (הנדפס), יש ובכתב היד הן מופיעות בשינויי לשון 'עד כדי הוספת מספר שורות על הנדפס', ובהערה על אתר צוין: 'עיי'ן בדק הבית סימן למ'. מדובר על הקטע המופיע בטור המאור עמ' רכד. אולם מתברר שהקטע הנוסף שם על פי כתב היד, לקוח מהכסף משנה בעניין המקביל^א. אינו מוצא כאן הכרח שדווקא מרן המחבר עשה זאת, מאחר וכל מגיה אנונימי יכול להשוות בין המקורות (בדק הבית וכסף משנה) ולהוסיף את הקטע מתוך הכסף משנה. בפרט שלפי האמור לעיל, גוברת והולכת ההתרשמות שמדובר במגיה שאהב להשלים לשונות.

ה. דחיות נוספות לזיהוי

לעיל^{בא} עמדתי על כך שיש וסגנון ההגהות אינו תואם לסגנונו של מרן. להלן דוגמאות נוספות.

בסימן סא^{בב}, מופיעה ההגהה הבאה: 'ובדף קל"א פרק הזרוע כתבו התוס' בדיבור ה"ג בפירוש רבינו חננאל...'. שורה קצרה זו מכילה שני שינויים מובהקים מסגנונו של מרן.

(א) מרן בדרך כלל אינו רגיל לציין לפי דפי התלמוד, אלא לפי שמות הפרקים. ובמקומות שהוא כן מציין לפי דפים, הוא מכנה את הדף 'עלה'. כך מצוי מידי פעם בכסף משנה, וכן בבית יוסף במקומות מסוימים^{בג}. גם בספר בדק הבית, במתכונתו המקורית כספר בפני עצמו^{בד}, כולו מתחילתו ועד סופו מציין לפי ה'עלים' של ספר בית יוסף. הכינוי 'דף' לא קיים אצל מרן. בניגוד להגהה שלפנינו בה מציין: 'ובדף קל"א...'.^{בא}

(ב) כמדומה שמרן מעולם אינו מציין 'דיבור המתחיל' של התוספות אותן הוא מצטט או מזכיר, בניגוד להגהה זו בה נאמר: 'בדיבור ה"ג בפירוש רבינו חננאל'.

^{לז}. עמ' 28, פסקה 'כמו כן'. (האמור בתחילת פסקה זו: 'כמו כן, גם ההוספות שכתוב עליהם שנלקחו מספר בדק הבית, מופיעות בכמה מקומות בשינויי לשון, ובהערה 211 צוין לסימנים צא, קלב, רנג, כל זה הוא כפילות של האמור בתחילת הפסקה הקודמת שם).

^מ. הל' שחיתטה פ"ז ד"ה (במהדר פרנקל עמ' שלח סוף טור א).

^{מא}. ליד הערות 28-29.

^{מב}. עמ' ב.

^{מג}. ראה בטור הוצאת 'שירת דבורה', ירושלים תשע"ב (מהדורה מתוקנת ומחודשת), או"ח כרך א, מבוא למפעל הטור השלם, עמ' ב, הערה ג; עמ' ג, הערה ו.

^{מד}. שלוניקי שס"ה.

מו. ציוני העמודים שלהלן הם לפי הטור הוצאת 'שירת דבורה' ירושלים תשנ"ג. אורח חיים סי' ט
עמ' מה: 'והרב מהר"ן' חביב ז"ל כתב על דברי רבינו... ואם כוונת הר"מ כמו שהבין ממנו בעל
הספר... ועכ"פ לא דקדק הרב בעל הספר בהעתקת כוונת הרמב"ם...' (והב"י השיב על דברי ר"י בן חביב
אלו: 'ומימ' מה שכתב שלא דקדק בעל הספר באמרו בשם הרמב"ם... לעניות דעתי נראה שיפה דקדק בעל הספר...')
סי' שא עמ' רמא: 'אחר שכתבתי כל זה מצאתי כתוב ביאור לשון זה... ובזה לא ביאר בעל הספר
כל צרכו...'; סי' תמב עמ' שנד: 'ומצאתי כתוב על לשון זה של רבינו... ואם זאת היתה כוונת בעל
הספר הוה ליה למימר...'; שם עמ' שנו: 'ומצאתי כתוב על דברי רבינו בלשון הוה, יראה שתירה
בלשון בעל הספר מדידה אידידיה...'. יורה דעה סי' טז עמ' מד: 'ז"ל הר"ן' חביב ז"ל... ובזה יובן
מה שכתב בעל הספר...'; יו"ד סי' נו עמ' שמו: 'ומהר"ן' חביב ז"ל כתב וזה לשונו... אבל בעל
הספר הוה'טו' וגדולי צרפת ואשכנז כתבו...'; יו"ד סי' נו עמ' שסח: 'ומהר"ן' חביב ז"ל כתב...
וראה שבעל הספר העתיק לשון זה סתם...

יש להסיק שמדובר במניה אנונימי תלמיד חכם, שהשביח את ספר טור ובית יוסף (יורה דעה) שהיה ברשותו על ידי הגהות והוספות שונות ומגוונות (כלל לא ברור שהוא התכוון להפיץ הלאה את הגהותיו): תיקוני טעויות סופר, יפויי לשונות, הוספות וציונים שונים, העתקת הגהות הברק הבית הנדפס (עם שינויים ויפויים גם כן), השלמות רבות מלשונות הראשונים (גם כשזה בלתי נצרך), הוספת קטעים רבים מדברי ראשונים ואחרונים. כמו כן ישנן גם הערות תוכן שהן כנראה פרי עמו של מעתיק ההגהות – ר' אברהם אסכנדרני.

